

VIEKŠNIAI

Istorija ir kultūra

Žemaičių praeitis

16

VIEKŠNIAI

Istorija ir kultūra

Žemaičių praeitis

16

UDK 94(474.5)

Vi62

Rėmėjai:

Biržiškų draugija

Kultūros ministerija

Kultūros paveldo departamentas

Viešųjų gyvenvietės bendruomenė

Projekto vadovai:

Adomas Butrimas

Aušrelė Jadvyga Gurauskaitė

Recenzentai:

dr. Marius Iršėnas

dr. Dalia Klajumienė

Redaktorės

Ramunė Žemgulytė

Dalia Žalienė

Dailininkė

Rasa Janulevičiūtė

Vertėjai

Stephen John Dean

Jurga Dovydenaitė

© Sudarytojas, Povilas Šverebas

© Tekstai, Algė Andriulytė, Janis Baltinš, Grasilda Blažienė, Roma Bončkutė, Viktorija Daujotytė, Liepa Griciūtė-Šverebienė, Vilma Gudienė, Vidmantas Jankauskas, Regina Laukaitytė, Kazys Misius, Girėnas Pavilionis, Tomas Petreikis, Vytautas Ramanauskas, Dalia Ramonienė, Edmundas Rimša, Alfredas Rukšėnas, Alfredas Širmulis, Povilas Šverebas, Ilona Vaškevičiūtė, Vykintas Vaitkevičius

© Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013

© Žemaičių akademija, 2013

ISBN 978-609-447-096-7

Turinys

PRATARMĖ

1. Ilona Vaškevičiūtė.
Iš seniausios Vieکشنیų praeities.
 2. Ilona Vaškevičiūtė.
Pavirvytės kapinynas
 3. Vykintas Vaitkevičius
Gamta ir kultūra: šventos Vieکشنیų pušys
 4. Kazys Misius.
Vieکشنیų dvaro ir miesto istorinė raida
iki 1944 m.
 5. Edmundas Rimša
Vieکشنیų miesto herbas
 6. Janis Baltinš.
Baltijos kraštų kilmingieji fon Lyvenai
 7. Dalia Ramonienė.
Keletas senosios Vieکشنیų bažnyčios
istorijos faktų
 8. Kazys Misius.
Vieکشنیų parapija po 1854 m.
 9. Liepa Gričiūtė-Švėrebiėnė.
Vieکشنیų bažnyčios liturginių indų rinkinys
 10. Gėrėnas Pavilionis.
Vieکشنیų bažnyčios vargonai
 11. Povilas Švėrebas.
Senosios Vieکشنیų parapijos varpai
 12. Alfredas Širmulis.
Vieکشنیų memorialiniai paminklai
 13. Regina Laukaitytė.
Vieکشنیų stačiatikių parapija
 14. Kazys Misius.
Vieکشنیų mokyklos iki 1918 m.
 15. Povilas Švėrebas.
Vieکشنیų vidurinė mokykla 1918–1944 m.
 16. Alfredas Rukšėnas.
1941 m. birželio sukilimas Vieکشniuose
 17. Kazys Misius.
Iš Vieکشنیų medicinos praeities
 18. Vilma Gudienė.
Vieکشنیų vaistinė ir jos vaistininkai
 19. Tomas Petreikis.
Vieکشنیų Biržiškos Žemaičių knygos kultūroje
 20. Roma Bončkutė.
Mykolo Biržiškos laišakai (1949–1962)
Petru Jonikui Klaipėdos universiteto bibliotekos
Kazio Pemkaus fonde
 21. Algė Andriulytė
Iš elitinės kultūros palikimo:
Santeklių dvaras ir Onos Bagickaitės japoniškų
graviūrų kolekcija
 22. Vidmantas Jankauskas.
Vieno vizionieriaus likimo pėdsakais:
Simono Šultės darbai ir siekiai
 23. Vidmantas Jankauskas.
Aukštaitis, palikęs pėdsaką Žemaičių žemėje:
keramikas ir pedagogas Pranas Brazdžius
 24. Viktorija Daujotytė.
Žemaitiškais kūrėbingumas:
Amelija Lengvenytė-Urbienė
 25. Grasilda Blažienė.
Ilgas laiškas seneliui
 26. Kazys Misius.
Biržiškų giminės geneologija
 27. Vytautas Ramanauskas.
Pirmas pasaulinis karas ir jo nuostoliai ūkininkui
Pranciškui Beržanskui 3 p.
- SANTRUMPOS
AMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Gamta ir kultūra: šventos Vieکشnių pušys

Vykintas Vaitkevičius

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

vykintas.vaitkevicius@gmail.com

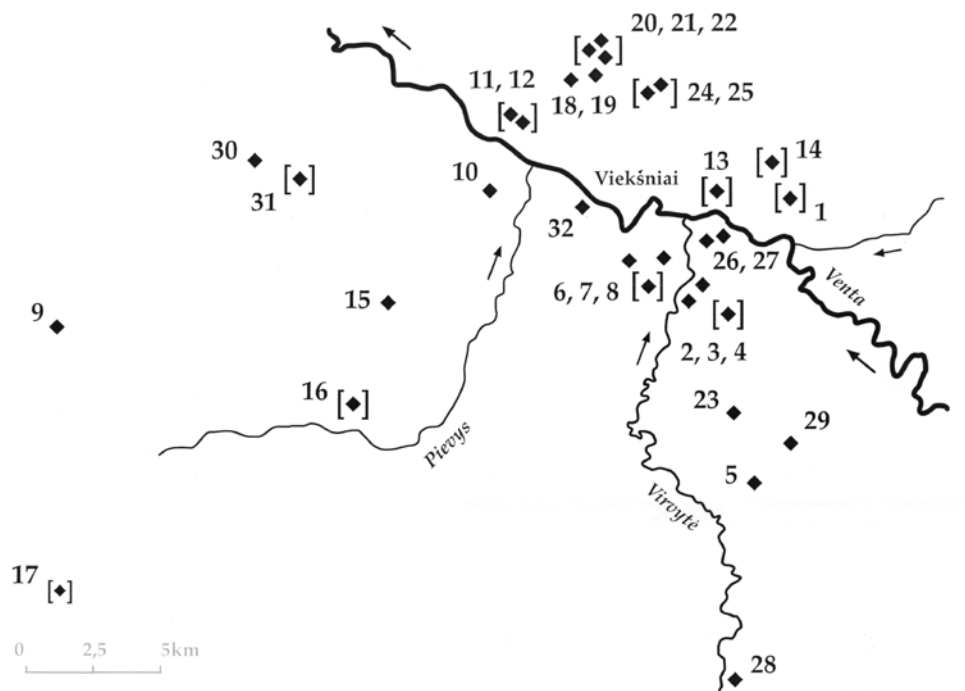
Straipsnyje dėmesys sutelktas į šventas pušis, augančias ir augusias Vieکشnių apylinkėse (Mažeikių, Akmenės ir Telšių r.). Archyvinių duomenų ir publikacijų analizė, 2010–2011 m. autoriaus lauko tyrimų rezultatai rodo, kad pušų garbinimas pagrįstas baltų (lietuvių ir latvių) mitologijos vaizdiniais, jog į pušies viršūnę, tarytum krėslą, vakarais leidžiasi Saulė. Krikščionybės epochoje pušų garbinimas veikė vietinės kryždirbystės tradiciją. Šventvietės prie pušų buvo ir tebėra žemaičių apžadų vietos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: senosios šventvietės, šventos pušys, baltų mitologija, Saulė, Žemaitija, kryždirbystė, apžadai.

Įvadas

Senosios šventvietės – gamtos ir kultūros paveldo dalis, be kurios žemaičių kultūra stokatų dvasios, nebūtų tokia paslaptinga ir patraukli. Sąvade „Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija“ apibendrinti XIX a. viduryje–XX a. užfiksuoti kalbos, archeologijos, etnologijos ir tautosakos duomenys, iki 1996 m. atlikti lauko tyrimų rezultatai¹.

¹ Vykintas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998.

1. Viekšnių apylinkėse augančios arba augusios šventos pušys. V. Vaitkevičiaus brėž., 2011

1) Daubiškių pušis (Mažeikių r.); 2–4) Gyvolių I–III pušys (Mažeikių r.); 5) Kairiškių Apžadų kapeliai (Akmenės r.); 6–8) Kegrių I–III pušys (Mažeikių r.); 9) Ketūnų pušis (Mažeikių r.); 10) Lėlaičių pušis (Mažeikių r.); 11), 12) Milių I, II pušys (Mažeikių r.); 13) Palnosų pušis (Mažeikių r.); 14) Peiliškių pušis (Mažeikių r.); 15), 16) Pievėnų I, II pušys (Mažeikių r.); 17) Plinkšių pušis (Mažeikių r.); 18–22) Pluogų (Maigų miško) I–V pušys (Mažeikių r.); 23) Ramoniškės pušis (Mažeikių r.); 24), 25) Rekečių I, II pušys (Mažeikių r.); 26), 27) Sante-klių I, II pušys (Mažeikių r.); 28) Sukančių pušis (Telšių r.); 29) Šiurkiškių pušys (Akmenės r.); 30), 31) Tirkšlių I, II pušys (Mažeikių r.); 32) Žibikų pušis (Mažeikių r.)

Ventos vidurupyje, apie Viekšnius, šventviečių nedaug, tačiau jos įvairios: Žibikų pušyne stūkso Juodasis akmuo; Avižliuose, Purvėnuose ir Svirkančiuose guli akmenys su pėdomis; Laumės pirtimi vadinto šaltinio būta Čekuose; Raganų kalnelis paminėtas Purvėnų kaime; Velniapelkė – tarp Dargužiškių ir Svirkančių kaimų. Padavimai pasakojami apie Meižių ežerą, sakmės ir tikėjimai nuo seno lydi Kairiškių Apžadų kapelius, Peiliškių Šventąją ir Kegrių Apžadų pušį.

Pušims rodoma pagarba yra ypatingas Viekšnių krašto reiškinys (1 il.), jo tyrimai atskleidžia daugiau nei vien lokalinės šventviečių tradicijos prigimtį ir mastą. Ši tradicija iliustruoja svarbią kelių pastarųjų šimtmečių viekšniškių religinio gyvenimo dalį. Be to, tyrimai verčia ieškoti šventoms pušims būdingų bruožų visoje Lietuvoje ir už jos ribų.

Visos pušys, minimos tekste ir straipsnio priede, su tam tikromis išlygomis vadinamos šventomis, nes jas su senosiomis šventvietėmis sieja vardai, sakmės, tikėjimai ir papročiai. Šventa pušis gali būti didesnio šventvietės komplekso dalis, pavyzdžiui, netoli nuo Žibikų pušies (Mažeikių r.) tryško Šv. Jono šaltinis, netoli nuo Šiurkiškių pušies (Akmenės r.) teka Miklinys, jo krante stovi Šv. Jono koplytėlė. Biržuvėnų pušis (Telšių r.) auga prie Laumės Pėda vadinamo šaltinio, o Želvių pušis (Kelmės r.) – ant Želvių Perkūnkalnio (Kelmės r.). Tačiau Viešnių pušys dažnai pačios kuria šventviete būdingą aplinką, yra viduryje, prikausto visą ir visų dėmesį. Gamtos ir kultūros sąlytis, žmogaus ir medžio ryšys, akivaizdi jų tarpusavio dermė – tai nepaprastai svarbi, iki šiol plačiau netyrinėta senosios žemaičių pasaulėjautos tema.

Šiame straipsnyje² pirmą kartą į pušis žvelgiama taip atidžiai bei visapusiškai ir keliama klausimai: kodėl pušys ir kodėl jos šventos? Ieškantį atsakymo į šiuos ir kitus klausimus, straipsnio autorių už rankos vedė patys medžiai, jų vaizdai ir tekstai, gausi archyvuose saugoma, leidiniuose paskelbta informacija. 2010 m. birželį, 2011 m. gegužę ir birželį kiekviena pušis dar kartą aplankyta, apžiūrėta, išmatuota, nufotografuota, apklausti vietos gyventojai³. Šių žvalgymų rezultatai bei nepaprastai atidus tyrimas atskleidė pušų garbinimo, būdingo Lietuvai ir kaimyniniams kraštams, paslaptį. Analizė parodė, kad pušų garbinimas kyla iš pasaulėjautos gelmių, yra susijęs su Saulei reiškiamą pagarba. XIX a. pabaigos–XX a. duomenimis, Viešniuose garbinamų pušų ir statomų medinių kryžių tradicijos veikė viena kitą: pušies kamienas ir laja tikintiesiems buvo tarytum kryžius, o pastarieji, statomi pakelėse, prie sodybų ir kapinėse, buvo nepaprastai aukšti. Ne mažiau svarbu tai, kad į šventas pušis žemaičiai kėlė apžadines koplytėles, prie šventų pušų statė kryžius, koplyčias, tvėrė tvoreles. Tai padeda atsakyti į klausimą, kodėl XX a. pušims dar buvo rodoma pagarba, kodėl ji gyva ir šiandien.

² Straipsnis parengtas remiantis to paties pavadinimo pranešimu. Pranešimas skaitytas 2011 m. liepos 1 d. Rumšiškėse, kultūros antropologijos seminare „Prigimtinės kultūros paradigma: lietuviškos formos“.

³ Surengti lauko tyrimus padėjo ir visapusiškai juos rėmė bičiuliai Povilas Šverebas ir doc. Liepa Griciūtė-Šverebienė. Už pagalbą renkant duomenis straipsniui ir juos tikslinant taip pat nuoširdžiai dėkoju: viešniškiams Bronislovui Keriui, Jonui Liauksmiui ir Onai Noreikienei, telšiškiui Augustinui Jonušui, Lietuvos tautosakos archyvo darbuotojoms Irenai Žilienei ir Andželai Jakubynienei, vienos iš ekspedicijų dalyviui Mantui Lapeikai. M. Lapeika dalį Viešnių apylinkių pušų ir apie jas pasakojamų prisiminimų nufilmavo; šie vaizdo įrašai bus perduoti į Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvos tautosakos rankraštyną.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje šventais laikomų medžių temą, remdamasis rašytiniais šaltiniais, plačiai išnagrinėjo istorikas Zenonas Ivinskis⁴. Kraštotyrininkas Balys Buračas⁵, muzikologas Zenonas Slaviūnas⁶, folkloristas Jonas Balys⁷ skyrė dėmesio lietuvių sakytinei tradicijai – pasakojimams, sakmėms ir tikėjimams apie medžius ir giraites. Etninės kultūros tyrinėtojai Ignas Končius⁸ ir Antanas Mažiulis⁹ pateikė unikalių duomenų apie kryžių statymo prie medžių ir koplytėlių kėlimo į medžius tradiciją, apie tai, kaip ir ko buvo meldžiama prie šventų pušų. Prof. Pranės Dundulienės monografija „Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose“ – nedidelės apimties, apibendrinamojo pobūdžio darbas¹⁰. Šio straipsnio autoriaus „Baltų šventviečių studijoje“ pirmą kartą plačiai apžvelgta šventų medžių ir giraičių įvairovė, apibendrinti rašytiniai istorijos šaltiniai ir sakytinės tradicijos duomenys, dalis paminklų kartografuoti, apžvelgtas kaimyninių kraštų kontekstas¹¹.

Pažymėtina, kad per pirmąjį XXI a. dešimtmetį buvo parengtos ir apgintos net keturios disertacijos liaudies meno (memorialinių paminklų ir skulptūrų) tema¹², tačiau jose autorių dėmesys buvo sutelktas į meno kūrinius, todėl šie

⁴ Zenonas Ivinskis, „Medžių kultas lietuvių religijoje“, in: *Rinktiniai raštai*, redagavo Paulius Jatulis, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1986, t. 2, p. 348–408.

⁵ Balys Buračas, „Pagerbtieji medžiai (medžių kultas Lietuvoje)“, in: *Mūsų girios*, 1944, Nr. 1–2, p. 78–83.

⁶ Zenonas Slaviūnas, „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“, in: *Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo suvakčiai* paminėti, Kaunas: Valst. enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 165–214.

⁷ Jonas Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, Tübingenas: Patria, 1948, t. 2, p. 56–65.

⁸ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, Chicago: Tėviškėlė, 1965, p. 91–97.

⁹ Antanas Mažiulis, „Lietuviškas kryžius ir jo kilmė“, in: *Aidai*, 1957, Nr. 2, p. 66.

¹⁰ Pranė Dundulienė, *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose* (ser. *Mažoji ateizmo serija*), Vilnius: Mintis, 1979.

¹¹ Vykintas Vaitkevičius, *Alkai: baltų šventviečių studija*, Vilnius: Diemedis, 2003, p. 54–68.

¹² Ilona Burinskaitė, *Lietuvos medinės koplytėlės: architektūra ir tradicija (XIX a. II pusė – XXI a. pradžia)*: Daktaro disertacijos santrauka. Hum. m., menotyra (03 H), Kaunas: VDU, ASI, 2004; Jolanta Zabulytė, *XIX–XX a. vidurio Lietuvos mediniai kryžiai pasaulio tradicijų kontekste*: Daktaro disertacijos santrauka. Hum. m., menotyra (03 H), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2007; Gabija Surdokaitė, *Rūpintojėlio vaizdinys ir atvaizdas XVI–XX a. I pusės Lietuvoje*: Daktaro disertacijos santrauka. Hum. m., menotyra (03 H).

darbai nedaug tepadedą atsakyti į klausimus, susijusius su koplytėlių kėlimo į medžius tradicija.

Per du dešimtmečius po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos moksle įvyko nemažų pokyčių – archeologijoje, etnologijoje ir net folkloristikoje atsirado kraštovaizdžio matmuo, tarpdalykinių tyrimų sąvoka. Tačiau akademiniame diskurse gamta ir kultūra tebėra du paraleliniai pasauliai, skirtingų kompetencijų reikalaujančios sritys. Dažniausiai mokslininkai jas atskiria jau pačioje tyrimų pradžioje. Prof. Česlovo Kudabos darbai¹³ sudaro tam tikrą išimtį, jais sekė geologas Valentinas Baltrūnas¹⁴ ir geografas Rimantas Krupickas¹⁵. Taigi, į kultūros sritį gręžėsi gamtos mokslų atstovai: geografs, geologai, biologai ir ekologai. Gamtininkams iki šiol buvo lengviau peržengti kultūros pasaulio sienas, nei humanitarams – gamtos.

Esant tokiai padėčiai sunku tikėtis, kad šventųjų pušų tyrimas būtų greitai pabaigtas. Aplinkosaugininkai savo pastangas iki šiol kreipė į kamieno skersmens arba apimties matavimus, medžio amžiaus nustatymą¹⁶. Etnologai rašė apie papročius, šiek tiek apie apžadų tradiciją, kuri glaudžiai susijusi su koplytėlių kėlimu į medžius¹⁷. Liaudies meno specialistai tuo tarpu rūpestingai fiksavo koplytėles: nagrinėjo jų dekorą, tipus, klasifikavo šventųjų statulėles¹⁸. Būdinga, kad koplytėlių aprašymuose ir nuotraukose matomos koplytėlės, o medžių – medžiai. Vaizdai iš arti neapėpia visumos, o iš tolimos perspektyvos – stokoja detalių. Be to, iš arti nufotografavęs koplytėlę medyje, retas kuris tyrėjas pažymėdavo medžio rūšį... Taigi, visos suinteresuotos pusės ką nors fiksavo, tyrė, tačiau apie šventus medžius šiandien žinome dar labai nedaug.

Meno istorija (310 H), Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vilniaus dailės akademija, 2009; Skaidrė Urbonienė, *Religinė liaudies skulptūra Lietuvos kaimo kultūroje (XIX a. II pusė – XX a. I pusė)*: Daktaro disertacijos santrauka. Hum. m., menotyra (03 H). Meno istorija (H 310), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009.

¹³ Česlovas Kudaba, *Žemės giedra*, sudarė Antanas Staponkus, Vilnius: Kultūra, 2004.

¹⁴ Valentinas Baltrūnas, *Gamta kaip kultūros šaltinis: gamtos raidos pažinimas ir pasaulėjauta*, Vilnius: Andrena, 2003.

¹⁵ *Apie Lietuvos žemę: Lietuvos geografijos skaitiniai*, sudarė Č. Kudaba ir R. Krupickas, Kaunas: Šviesa, 1992.

¹⁶ Gediminas Isokas, *Lietuvos gamtos paminklai*, Vilnius: Mintis, 1995.

¹⁷ Ilona Burinskaitė, „Stebuklingi Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės“, in: *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 6, p. 18–25.

¹⁸ *Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra / 2*, sudarė K. Šešelgis, Vilnius: Vaga, 1990, il. 130–163.

Atidumu medžiams senoliams, tarp jų ir pušims, išsiskyrė aplinkosaugininkai Romas Pakalnis ir Daiva Letukaitė¹⁹, dailininkas Antanas Krištopaitis²⁰. Šių eilučių autorius, fiksuodamas senąsias Žemaitijos šventvietes, taip pat visuomet stengėsi matyti visumą: medį, kamieną ir lają, legendas ir istoriją, kopytėles ir atminimo ženklus²¹.

Visapusiškiems Vieکشnių pušų tyrinėjimams reikšmingi vieکشniškių lituanistų Amelijos Urbienės (1909–1997) ir Bronislovo Kerio (g. 1946) surinkti duomenys, aprašyta asmeninė patirtis.

Medis ir žmogus

Apibendrintai galima teigti, kad medis tradicinėje kultūroje buvo nepaprastai svarbus, dominavo visose srityse, pradedant pastatais ir baigiant smulkiaisiais buities reikmenimis²² (plg. žodžio *medžiaga* reikšmės: medis; daiktas ar daiktai, iš kurios kas daroma, statoma, susideda)²³. Augusto Bilenšteino (Augusts Bilenšteins) tyrinėjimai rodo, kad iki XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tradicinėje latvių kultūroje taip pat dominavo medis, jo šaknys, žievė, karnos, lapai, vaisiai²⁴. Geležis medį pakeitė pramonės epochoje, XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje, kuomet geležinkeliais imta dideliais kiekiais vežti kokybišką, palyginti nebrangią geležies žaliavą ir dirbinius.

Pabrėžtinai tradicinės kultūros atstovų – kaimo gyventojų – dėmesys medžiams ir, žvelgiant šių dienų akimis, begalinis jų atidumas. Jie kreipė dėmesį į formas, visuomet įvardijo spalvą, nupasakojo žievės struktūrą ir ypatingąsias žymes: po perkūnijos likusią kamieno siūlę, besiformuojančią drevę, ertmes, atsiradusias suaugus šakoms ir kitką. Medis, medžių grupės, pagaliau miškas formavo nesuskaičiuojamą daugybę unikalių, kitur nepasikartojančių spalvų

¹⁹ Romas Pakalnis, Daiva Letukaitė, *Medžiai senoliai Lietuvoje*, Kaunas: Lututė, 2005.

²⁰ *Lietuvos medžiai Antano Krištopaičio akvarelėse*, Kaunas: Lututė, 2008.

²¹ Vykintas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*.

²² Žr.: *Lietuvių liaudies menas: Medžio dirbiniai* / 2, sudarė ir paruošė P. Galaunė, Vilnius: Valst. grožinės literatūros leidykla, 1958; *Lietuvių etnografijos bruožai*, redagavo A. Vyšniauskaitė, Vilnius: Valst. politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964; Rasa Bertasiūtė, *Lietuvio sodyba*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.

²³ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 7, ats. redaktorius J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966, p. 994–995; taip pat žr.: Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 382.

²⁴ Augusts Bilenšteins, *Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti*, no vācu valodas tulkojusi L. Kazeniece, Rīgā, 2007.

ir formų derinių. Be to, tai buvo ženklai erdvėje, kurioje orientuotasi neturint specialių priemonių – žemėlapių ir kompasų.

Minėtų ypatingų žymių buvimas, kaip pasireiškia ir kaip pastebimas medžių šventumas – visa tai labai svarbu šventųjų pušų tyrinėjimuose.

Tos pušys pirmiau pasireiškia, nei kas pavadina šventa. Kai jos kiek paauga, jau matosi, kad jos bus šventos. Ar iš povyzos, ar žievė anų kitokia. Žmonės žino, kad ta bus...

Jau iš visko matosi – tokia į raudonumą, į gelsvumą, ir jau ana va, šventa. Va, ir žievė jos glotnėnė, nerauplėta.

Kai žmonės atrenka, tai anos skiriasi! Nors biškį, bet kitokia. Ar anų veislė kitokia, kas.

Ta senoji karta, jie viską žinojo: kas gimė, kas mirė, kas kam yra giminaitis, kas kaip vadinasi²⁵.

Įsidėmėtinas šio pasakotojo pastabumas ir tai, kad jis geba tam tikrus derinius – kompozicijas ir siluetus – pastebėti, įsiminti, saugoti atmintyje. Taip pat svarbu, kad šis pastabumas apima vietų vardus ir sakmes, kvapus, garsus ir net jausmus, kurie kyla lankant vietas ir sugrįžus namo, jas prisimenant.

Tai, jog pušų šventumas gali būti objektyvus, patvirtina faktas, kad lauko tyrimų metu Lėlaičių (2 il.), Ramoniškės ir Kegrių II pušį mes, ekspedicijos dalyviai, atradome anksčiau, negu apie jas sužinojome iš vietos gyventojų. Tai reiškia, kad šios pušys turi „kažką daugiau“, kažką nepaprasto, kas priverčia sustoti ir prie jų prieiti. Į medžio žievę įaugę seniai sunykusių koplytėlių laikikliai ir viny kryželiams pakabinti mūsų nuojautas patvirtino.

2. Lėlaičių pušis iš vakarų pusės.

V. Vaitkevičiaus nuotr., 2010

²⁵ Papasakojo Bronislovas Kerys, 65 m., kilęs iš Pakalupio k., Vieksnių vls., d. gyv. Vieksnių mstl., Vyšnių g. 1. Užrašė V. Vaitkevičius ir P. Šverebas 2011 m. balandžio 30 d.

Šventos Vieکشnių pušys

Šventomis laikomos pušys auga ne vien šiaurės vakarų Žemaitijoje. Jų užfiksuota ir pietų Žemaitijoje²⁶, Suvalkijoje²⁷, Aukštaitijoje²⁸ ir Dzūkijoje²⁹. Tam tikra pagarba pušims rodoma kaimyninėse šalyse: Lenkijoje, Baltarusijoje ir Latvijoje. Apie jas dažnai pasakojami padavimai, su jomis siejami tikėjimai ir papročiai. Katalikiškame krašte šventa laikoma pušis gali būti paženklinta kopolytėle arba kryželiu. Anot Juzefo Perkovskio (Józef Perkowski), *pavienių kopolytėlių medžiuose pasitaiko ne tik Lietuvoje, tačiau medžių apkarstymą kopolytėlėmis laikau grynai lietuvišku reiškiniu*³⁰.

Šiaurės Latvijoje ir Pietų Estijoje, liuteronų krašte, šventos pušys yra ypatingos, su mirusiųjų kultu susijusios senos lyvių tradicijos dalis: vežant mirusįjį laidoti į kapines, laidotuvių dalyviai sustoja prie vadinamojo Kryžiaus medžio (juo labai dažnai tampa pušis), pjausto medžio kamienne kryželį ir simboliškai išgeria degtinės. Medyje nėra jokių kitų religinių ženklų, vien tik įpjauti įvairaus dydžio ir formos kryželiai³¹.

Vieکشnių, taip pat Papilės, Tryškių, Luokės ir Užvenčio apylinkės pasižymi ypatinga šventųjų pušų gausa. Šventų pušų galima išvysti laukuose ir miškuose, prie kelių ir kryžkelių, senose kaimo kapinėse ir jų prieigose. Arealas iki šiol tiksliau neapibrėžtas, matyti, kad jis nesutampa su Vieکشnių seniūnijos, istorinėmis valsčiaus ar parapijos ribomis, o tęsiasi tolyn į pietus, pietryčius ir

²⁶ Balnių II pušis, Jurbarko r. (Vykintas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, p. 618–619; žvalgyta 1998 m.).

²⁷ Girninkų Milžinkapio pušis, Kauno r. (A. K. „Senkapių pušis“, in *Mūsų gamta*, 1966, Nr. 2, p. 28; žvalgyta 2012 m.).

²⁸ Salako (Dumblynės) pušis, Zarasų r. (Vykintas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius: Diemedis, 2006, p. 614–615; žvalgyta 1994 m.).

²⁹ Trako miško pušis, Lazdijų r. (Juozas Petrauskas, *Seirijų praeities takais*, Vilnius: Veja, 1993, p. 79; žvalgyta 2011 m.).

³⁰ Juzefas Perkovskis, *Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 82, išn. 13.

³¹ Marju Torp-Kõivupuu, „Ristipuud Lõuna-Eesti maastikul ja rahvapärимuses“, in: *Looduslikud pühapaigad: Väärtused ja kaitose, koostajad A. Kaasik, H. Valk* (ser. *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised* 36), Tartu, 2007, p. 289–315. (Santrauka: „Cross-trees in southern Estonian landscape and folk beliefs“, p. 314–315).

Kryželiai kamienuose pjaustomi ir kai kuriose Žemaitijos apžadų vietose, pavyzdžiui Svilės Kryžių kryžkelėje (Kelmės r.), Pasruojės Panų kalne (Telšių r.) (žvalgyta, atitinkamai, 2009 ir 2011 m.).

pietvakarius, apima didelę Žemaitijos teritoriją tarp Ventos vidurupio rytuose ir Virvytės vakaruose, nuo Varnių apylinkių pietuose iki Vieکشنیų – šiaurėje³².

Šventųjų pušų arealo ribos nepriklauso nuo dirvožemio ar bendro vietovės miškingumo – pušis ypatingai nereiklus medis, augantis tiek sausoje, tiek drėgnoje ir net šlapioje dirvoje³³. Pagarba pušiai, apžadai, koplytėlių ir kryželių kėlimas – ryškiausi šventų pušų tradicijos bruožai – yra būdingi kraštui, kur dominuoja katalikai. Šios tradicijos, su nedidelėmis išimtimis, nėra į šiaurę nuo Vieکشنیų, Latvijos kryptimi.

Zita Šiurkienė, septyniasdešimt dviejų metų amžiaus pateikė, gyvenanti Šiurkiškių kaime (Akmenės r.) teigia, kad anksčiau *kožnas senas medis turiej kryželį*³⁴, bet su šiuo tvirtinimu galima sutikti tik iš dalies. Pavyzdžiui, A. Mažiulio duomenimis, *kryželiams visada parenkamas gražus medis, paprastai storokas ažuolas, klevas, uosis, pušis, beržas, bet niekados vaisinis*³⁵. Tam netinka ir sodinti medžiai, nors jie būtų labai seni³⁶.

Vieکشنیų pavyzdys rodo, kad gali gyvuoti tokios lokalios tradicijos, kuomet ypatinga pagarba rodoma vienos kurios rūšies medžiui, šiuo atveju – pušiai. Straipsnio autoriaus duomenimis, šiuo metu Vieکشنیų apylinkėse nėra kitos rūšies medžio, į kuri būtų įkelta koplytėlė (*Senovėje tik ant pušų bus koplytėlės [...]*)³⁷. XX a. pirmosios pusės ikonografija ir tuo pačiu laikotarpiu I. Končiaus atliktas Žemaitijos kryžių ir koplytėlių surašymas rodo, kad paženklintų medžių tarpe būta vieno kito ažuolo, eglės ir kai kurių kitų medžių³⁸.

Dauguma šventų Vieکشنیų pušų (1 lent.) yra seni medžiai, pasiekę ir viršiję gamtinės brandos amžių. Kai kurios iš šių pušų saugomos kaip gamtos paminklai, likusios – teisinės apsaugos neturi. Pasakojimuose apie Santeklių miško,

³² Vykintas Vaitkevičius, *Alkai*, p. 68.

³³ Plg. „Kad pušėlė auga, tai ne žemė“ (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, ats. redaktorius J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1970, p. 596).

³⁴ Užrašė V. Vaitkevičius ir P. Šverebas 2010 m. birželio 12 d.

³⁵ Antanas Mažiulis, *op. cit.*, p. 66.

³⁶ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 94.

³⁷ LTR, b. 7638, Nr. 7.

³⁸ Michał Brensztejn, „Kryże i kapliczki żmudzkie. Materiały do sztuki ludowej na Litwie“, in: *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, Krakow, 1907, lent. XXXIX; Ignas Končius, „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika [5 dalis]“, in: *Soter*, Kaunas, 1937, Nr. 1, p. 76–77; Ignas Končius, „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika [6 dalis]“, in: *Soter*, Kaunas, 1937, Nr. 2, p. 23–38; Virgilijus Juodakis, *Balys Buračas*, Vilnius: Vaga, 1971, pav. 82.

3. Šiurkiškių pušys iš rytų pusės.

V. Vaitkevičiaus nuotr., 2010

Kairiškių ir kai kurias kitas pušis kalbama, kad kertant mišką, šventos pušys buvo paliktos³⁹, kitais žodžiais tariant, jas nuo darbininkų kirvių apsaugojo koplytėlės ir kryželiai (*Koplytėlė šventinta. Ir medis pasišventino. Tokios pušies negalima kirsti*)⁴⁰. Nenukirsti, ar net kelių ankstesnių miško kirtimų nepaliesti medžiai miške dominuoja, išsiskiria savo išvaizda, liemens apimtimi, vainiko forma.

Vienos Vieکشnių pušys šauna tiesiai aukštyn (Pluogų Didžioji, abi Santeklių miško pušys), kitos šakojasi ir jų vainiką formuoja kelių kamienų šakos (Lėlaičių pušis). Dažnas atvejis, kuomet lieknos vienakamienės pušys turi keleto metrų aukštyje stačiu kampu atsišakojusią stambią šaką (Gyvolių dvaro, Kairiškių Apžadų kapelių centrinė pušis), kai kuriais atvejais skersinė šaka ypatingu būdu jungia kelis pušies kamienus (Sukančių pušis), arba viena šalia kitos augančių pušų kamienai viršuje yra suaugę (Šiurkiškių pušys) (3 il.).

Šventų pušų kamieno apimtis 1,3 m aukštyje svyruoja nuo 1,95 m (Kegrių II pušis) iki 3,15 m (Lėlaičių ir Santeklių Didžioji pušis). Palyginimui: Judrėnų pušies (pietinėje Masčio pakrantėje, Telšių r.) kamieno apimtis siekia 3,88 m. Prie jos *visi Telšiai aukso ieško*⁴¹.

Šventų pušų aukštį sunku pamatuoti, tiksliai neįmanoma nustatyti ir jų amžiaus. Antai Ventos regioninio parko direkcijos rūpesčiu pastatytuose informaciniuose stenduose nurodoma, kad Gyvolių dvaro sodyboje augančios pušies (kamieno apimtis 2,55 m) ir Santeklių Didžiosios pušies (kamieno apimtis 3,15 m) amžius siekia 200 metų. Tačiau įrašas lenkų kalba su 1815 m. lapkričio 28 d.⁴² data (4 il.), įrėžtas Kairiškių Apžadų kapelių centrinės pušies kamienne (kamieno apimtis 2,9 m) nepalieka

³⁹ Rita Masiulienė, „Apžadų kapeliai“, in: *Papilė* (ser. *Lietuvos valsčiai*), Vilnius: Versmė, 2006, d. 2–3, p. 241.

⁴⁰ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 92.

⁴¹ Užrašė V. Vaitkevičius 2011 m. birželio 11 d.

⁴² Įrašas labai sunkiai įskaitomas, apatinėje dalyje esanti data – kiek ryškesnė: „[...] 1815·XI·28 DNIA [...]“ (žvalgyta 2010 m. birželio 12 d.).

4. Kairiškių Apžadų kapeliai.
1815 m. įrašas ant centre
augančios pušies kamieno.
Žemiau – prie kamieno
pritvirtinta kaustyta aukų
dėžutė. V. Vaitkevičiaus nuotr.,
2010

abejonės, kad per praėjusius du šimtus metų ši pušis jau buvo garbinama, medis nebeaugo, taigi, iš esmės nesikeitė. Tad kas galėtų tiksliai pasakyti, kiek šiai pušiai metų ir kada ji pradėta garbinti?

Būdinga, kad šventas pušis ženklino kryželiai ir koplytėlės. Vienos jų reiškė, kad medis ir vieta, kur jis auga, yra *pašventinta*, kitos bylojo, kad prie pušies daromi apžadai. Deja, dauguma koplytėlių šiandien tuščios arba statulėlių vietoje – šventų paveikslų reprodukcijos. Dalis koplytėlių ir kryželių jau sunykę, belikę jų medinės dalys arba metaliniai tvirtinimo elementai, apaugę medžio žieve (paprastai 2–3 m aukštyje). Ankstesnių tyrėjų surinkti duomenys rodo, kad į šventas pušis žemaičiai ypač mėgo kelti Rūpintojėlį (*Smūtkelį*). Taip pat minimos Švč. Mergelės Marijos, šv. Roko skulptūros⁴³, nuotraukose matyti prie pušų kamienų prikaltos lentelės su tapyta Apvaizdos akimi⁴⁴, įvairaus dydžio mediniai kryželiai⁴⁵.

⁴³ Michał Brensztejn, *op. cit.*, lent. XLI; Ignas Končius, „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika [5 dalis]“, p. 77; Ignas Končius, „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika [6 dalis]“, p. 22–26.

⁴⁴ *Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra* / 2, il. 150, 151.

⁴⁵ Michał Brensztejn, *op. cit.*, lent. XXXVII.

Apie mažus, atvirutės formato, paveikslėlius, veidrodėlius, kaspinus, gėles – visi jie minimi šventų pušų aprašymuose – šiandien mažai ką galima pasakyti. Ši tradicijos dalis nuo XX a. vidurio blėso⁴⁶.

Dar mano [A. Urbienės, – V. V.] atminimu (maždaug ligi šio paskutiniojo karo) Kegrių miško stebuklingą pušį apkabinėdavo vainikais, apjuosdavo aplinkui visą kamieną. Į kamieną įkaldavo vineles ir ant jų pakabindavo veidrodėlius, karolius, kaspinus. Žinoma, kabino tie, kas buvo apsižadėję⁴⁷.

Prie [Kegrių, – V. V.] šventos pušies žmonės apsižadėdavo dėl pagijimo, nuo nelaimių. Eidavo keliais aplink. Komunistiniais laikais neleido. Iš nakties prisega kryželį prie tos pušies, rytmetį rasdavo dar ir tvorelę aptvertą. Mano tėvai pasakojo – sena tai pušis, jai daug metų⁴⁸.

Žvelgiant į tai, kokį vaidmenį šventos apžadų pušys vaidino žmonių gyvenime, matyti, kad jos sprendė ir kasdieninius, ir nepaprastuosius klausimus: *Žiūrėk, prisižadėjo šventai pušiai, kad ką padarys, ir anas pasveika⁴⁹*. A. Urbienė prie Kegrių pušies išmeldė sau išsilavinimo – nusprendė neleisti mergaitės į mokslius, tėvai vėliau persigalvojo⁵⁰. Peiliškių šventoji pušis Eugenijai Skabeikienei padėjo surasti dingusią karvę⁵¹. Santeškių dvaro panelės prie pušies meldė sau jaunikių⁵². Apsižadėję Masai iš Sukančių (Telšių r.) pastatė prie kryžkelėje augančios dvikamienės pušies koplytėlę, vildamasi, kad sūnus sugrįš į protą (5 il.). Sukančių pušies kamienus ypatingu būdu tarpusavyje jungia šakos. Tokios jungties, tik žmonių pasaulyje, labiausiai trūko tam, dėl kurio buvęs pada-

⁴⁶ Józef Perkowski, „Resztki dawnych wierzeń i kultów na Żmudzi“, in: *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1935, t. 10, p. 189.

⁴⁷ Amelija Urbienė, *Iš Vieksnių miestelio etnografijos*, Vilnius, 1974, in: Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvas, b. 615, l. 89.

⁴⁸ LTR, b. 7638, Nr. 8.

⁴⁹ Papasakojo Bronislovas Kerys.

⁵⁰ Amelija Urbienė, *Iš Vieksnių miestelio etnografijos*, p. 91.

⁵¹ Papasakojo Eugenija Skabeikienė, 79 m., kilusi iš Daubiškių k., Vieksnių vls., d. gyv. Vieksniuose. Užrašė I. Žilienė ir A. Jakubynienė 2006 m. Saugoma LTR fonotekoje, cd. 733, Nr. 31.

⁵² Papasakojo Stanislava Borusaitė-Vaičienė, 81 m., kilusi iš Uogiškių k., Vieksnių vls., d. gyv. Gyvolių k., Vieksnių seniūn., Mažeikių r. Užrašė V. Vaitkevičius 2011 m. birželio mėn. 29 d.

5. Sukančių pušis iš rytų pusės.
V. Vaitkevičiaus nuotr., 2011

rytas apžadas. *Blūdijimo*, kitaip tariant, buvimo ne savyje nupasakojimas trumputis, tačiau raiškus. Anuomet Maso negalėję suprasti nei į bažnyčią susirinkę tikintieji, nei sovietinės valdžios pareigūnai⁵³.

Tai, ko buvo meldžiama prie Sukančių pušies (sunkios dvasinės ligos pagijimo), yra užkalbėtojų kompetencijos laukas. Žemaitijoje užkalbėjimų tradicija išblėso anksčiau, nei buvo spėta deramai užfiksuoti. Tačiau *apsižadėjimas*, be jokios abejonės, turi jai būdingų bruožų, ir, galimas daiktas, kyla iš giminingos religinės tradicijos, kurios svarbiausia dalis – žodžiai, galintys sugrąžinti žmogui sveikatą.

⁵³ „Tas Masas komunistiniās laikās blūdij. Vaikščiudavo. Saulėgrāžų pasiēmīs atēidavo į bažnyčią, sukdamo tų saulėgrāžų. Šloutų surīdavo, eis pro sribokynā, tai īmes – „Te-
kit, tinginiā, apsišlouket!“ (Papasakojo Eugenija Nutautaitė-Petrauskienė, 79 m., gi-
musi ir gyvenanti Sukančių k., Tryškių seniūn., Telšių r. Užrašė V. Vaitkevičius ir P.
Švėrebas 2011 m. gegužės 1 d.).

6. Jauga, „Kairiškių Apžadų kapeliai“. 1929. 1937 m.
J. Kinčino reprodukcija.
Iš leidinio: Bronislovas Kerys,
Viekšnių kraštas, il. 353

Prisižadėjo tai pušiai...

Kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas apžadus vadino žemaitišku papročiu, tą patvirtina kelios dešimtys šio krašto apžadų (*užadlyvų*)⁵⁴ vietų. Žymiausios jų tarpe: Palangos Birutės kalnas, Jurgaičių Kryžių kalnas (Šiaulių r.), Drungeliškės (Šilalės r.) ir Agailių (Šiaulių r.) miškų šventvietės, Pasruojės Panų ir Pakapės Sterblės kalnai (abu – Telšių r.), Kairiškių Apžadų kapeliai (Akmenės r.).

Apžadų tradicija yra religingumo išraiška, iki šiol neatvertas šaltinis giliai žemaičių sąmonėje ir širdyje glūdintiems religiniams jausmams pažinti. Kur bebūtų apžadų vieta, ją lengva pažinti: dažniausiai tai vienas arba keli kryžiai, koplytėlės, kuriose stovi aprengtos, rožiniais ir kaspinais papuoštos šventųjų statulos, medžiuose – mediniai kryželiai (6, 7 il.). Apžadų vietose tikintieji palieka smulkių pinigų, o atsižvelgdami į vietos tradicijas, dažnai dar žvakių, gėlių, akmenėlių, stiklo ar veidrodžių šukių.

Žadėjimas etimologiškai yra susijęs su sakymu, nes *žadas* ir *žadėti* yra tos pačios kilmės kaip ir *žodis*⁵⁵. Antai XVII a. antroje pusėje Klaipėdos apylinkių ir Kuršių nerijos gintaro žvejai lietuviai, prisiekdami nevogti, sakydavo: *Asz N. N. apsizadu ir prysiekiu. Perskaystamuiem [...] wiernas buti, ant paiuru, gyntaru, oriu ir wieu pilnay doboti [...]*⁵⁶. Rytų Lietuvoje žadėjimas neatsiejamas nuo užkalbėjimų tradicijos. *Žadėč ažžadėč, kad mano mačytų!* – tokia fraze baigiamas vienas iš daugelio užkalbėjimų nuo rožės, *Motina Švinčiausia užkalbėja, Viešpats Jezus atžadėja* – nuo gyvatės įkandimo⁵⁷. Užkalbėtojai, kitaip vadinami *žadėtojais*, gydysdami *žada*, *užsižada*, *ažužada*, *atažada*, *užžada*, *nužada*, *ažžada*, taip pat ir *apžada* – nelygu kokia negalia pacientas serga⁵⁸.

⁵⁴ LTR, b. 4912, Nr. 31.

⁵⁵ Plg. Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 219.

⁵⁶ J. Vaičekauskas, „Dvi 1664 metų lietuviškos gintaro žvejų priesaikos“, in: *Vairas*, Kaunas, 1938, Nr. 8, p. 484.

⁵⁷ Daiva Vaitkevičienė, *Lietuvių užkalbėjimai: Gydyimo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 154, 168.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 187, 200, 203, 208, 211, 352, 423, 435, 442.

7. Plikšilio Martyno pušies kamienas iš šiaurės vakarų pusės. V. Vaitkevičiaus nuotr., 2009

Povilo Višinskio duomenimis, Žemaitijoje *ligos buvo gydomos užkalbėjimais labai plačiai, nes apie tai kalba seniai, ir yra pasakymas „vardyti ligas“ (varditi ligas)*⁵⁹. *Žadėjimas*, kaip ypatingas sakymo būdas, tam tikra prasme ir kaip *vardijimas*, žemaičiams iki šiol žinomas. Antai į klausimą, ar kartais Palaidinės kalno akmuo (Telšių r.) nebuvo vadinamas Velnio vardu, pateikėjas atsakė žodžiais: *Nieks nieka neminavuoju, ka ans kuoks žadietas bovo*⁶⁰.

⁵⁹ Povilas Višinskis, *Antropologinė žemaičių charakteristika*, sudarytojas G. Česnys, iš rusų ir lenkų kalbų vertė V. Vitkauskas, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2004, p. 98.

⁶⁰ Papasakojo Ignacius Pocius, 77 m., Varnaičių k., Žarėnų vls., d. gyv. Feliksavavo k., Telšių r. Užrašė V. Vaitkevičius 2011 m. birželio 11 d.

Apžadėti Žemaitijoje reiškė ir reiškia pažadėti ką nors padaryti arba ką nors duoti (paaukoti), sau ir aplinkiniams prisiekiant tokį pažadą išpildyti⁶¹. Susirgus ir meldžiant sveikatos apžadai daromi namie (*Apžadėjau apžadus ir nuėjau į Birutės kalną*.)⁶² arba ligoniui aplankius apžadų vietą (*Duodu apžadus – karolių, pinigų, kad išgyčiau*.)⁶³.

Apžadai yra iš gilios senovės kylanti, ryškiausia šventoms pušims Vieksniuose rodomos religinės pagarbos forma, *kai kas šioje tradicijoje išvelgia pagonybės reliktus*⁶⁴. Esą atkaklų, net fanatišką tikėjimą Kegrių pušies globa dvasininkija mėginusi drausti⁶⁵. Kegrių pušies atsiradimą nuskendusios bažnyčios vietoje sakytinė tradicija nukelia į daugiau kaip 2000 metų praeitį, kitais žodžiais tariant, į epochą, kol dar nebuvo gimęs Kristus!

*Kiek pasakosiu jums, kiek man pasakojo, skaitos, mūsų namiškiai, senukai [...]. Ana buvo kiek... ana buvo virš dviejų tūkstančių metų – taip girdėjau, ka pasakoj senuovėj žmonės. Ir mano namiškiai, ir kiti, kurie žinojo*⁶⁶.

Straipsnio autoriaus duomenimis, Vieksniuose apžadai buvo daromi ir namuose, ir atėjus į apžadų vietą:

*Apsizadiet visur gali, ir prie pušelės, ir bažnyčioj, vėsor*⁶⁷.

*Kažkuris iš Rimgailų sirgo, ir ans pasižadėjo, ar jis keliais apeit, ar įkelt koplyčikę. Anas bovo arti mirties, bet ans išgijo*⁶⁸.

Kas atėjo, kaspinėlį parišo, moteriškė lazdele pasidėjo... a senuks lazdele pasidėjo. Ir, vadinas, ons dabar pasistiepi aukščiau prie to šventojo ir ons apriš, skaitos, tą ranką. Mes dabar klausiam, o kodėl tu, dėde, riši? Sak aš apsižadėjįs, man saka, ranką skauda.

⁶¹ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1, redagavo J. Balčikonis, Vilnius: Spindulys, 1941, p. 231.

⁶² *Ibid.*, p. 231.

⁶³ *Ibid.*, p. 231; plg. Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 159–160.

⁶⁴ „Niekótörze dopatrują się w tem pozostałości pogańskich“ – Józef Perkowski, *op. cit.*, p. 189, išn. 9.

⁶⁵ J. B. K. „Amžinai žaliuojas „metiežų“ globėjas“, in: *Sekmadienis*, 1933-10-01, p. 3.

⁶⁶ Papasakojo Genutė Kažėvnikaitė-Knabikienė, 83 m., kilusi iš Kegrių k., Vieksnių vls., d. gyv. Vieksniuose, Žvyro g. Užrašė V. Vaitkevičius 2011 m. birželio 29 d.

⁶⁷ Papasakojo Morta Berženskytė-Poderienė, 82 m., Vieksniuose. Užrašė I. Žilienė ir A. Jakubynienė 2006 m. Saugoma LTR fonotekoje, cd. 732, Nr. 31.

⁶⁸ Papasakojo Bronislovas Kerys.

*Aš užrišau, sak, šventojo, ka man ranka neskaudietų*⁶⁹.

Apsižadama meldžiant sveikatos, laimės ir pasisekimo. Koplytėlės, kryželiai, kaspiniai, gėlės, žvakės prie medžių, tvorelės ir takas aplink jas, išmintas einant keliais – tai auka ir padėka, apžadų pildymas.

*Veidrodėlius (11 x 16 cm) kabino, kad akys būtų sveikos. Karolius (spalvotus arba „zalkorinius“) – kad kaklas neskaudėtų. Kaspinus („štončkas“) spalvotus – kad galva neskaudėtų. Kaspinus surišdavo kokarda arba prikaldavo už galų ir palikdavo vėjyje plėvesuoti*⁷⁰.

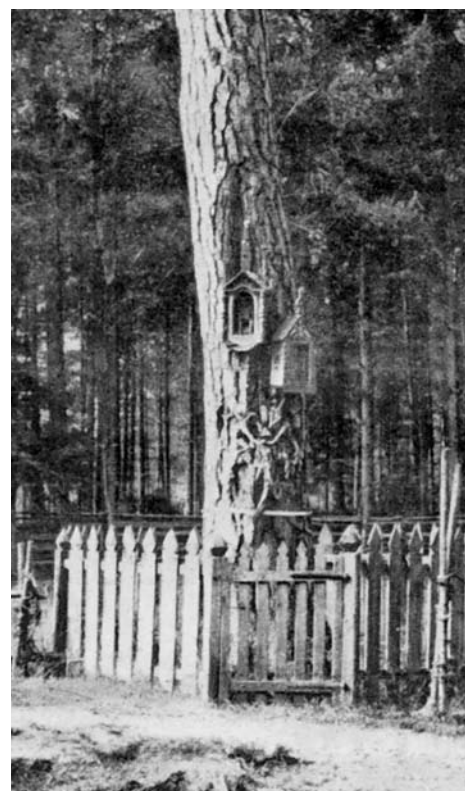
Prie šių apžadų tipų (veidrodėlių, karolių, kaspinų) dera Viešniams būdingas kojų ligos kamuojamo žmogaus apžadas aptverti pušį statinių tvorele (8 il.):

*Vienam žmoguiui pavarde Traušys, skaudėjusios kojos. Šis apsižadėjęs, jei pagysiąs, pušį dailiai aptversiąs. Triaušys, sako, tikrai pagijęs ir pažadą išpildęs – aptvėręs pušį tvorele*⁷¹.

Apžadus prie šventos pušies duodančio asmens tapatybė dažniausiai likdavo paslapyje. Šiandien tai labai apsunkina tyrimus. Tradicija nereikalavo viešumos, netgi priešingai – paslapčiomis duoti apžadai veiksmingesni. Apžadėta, prie pušies palikta auka (kokia ji bebūtų) reiškė, kad troškimų išsipildymo nuo šiol padės siekti kiekvieno praeinančiojo maldos.

Pušys ir kryžiai

Pušys, į kurias XIX a. pabaigoje–XX a. buvo nukreipti viekšniškių apžadai, buvo apgaubtos kuo didžiausio šventumo skraiste. Ypatingą, pagarbų ir dievobaimingą jausmą kėlė vien mintis apie jas. Malonę reiškė pamatyti pušį: *Kai artėdami prie [Kairiškių Apžadų, – V. V.] kapelių pamatydavo pušis, puldavo ant kelių*

8. Pranas Mašiotas, „Pušis su šventenybėmis Viekšnių apygardoje“ (Kegrių Apžadų pušis iš rytų pusės). 1913–1914. Iš leidinio: Vairas, Pranas Mašiotas, „Fotografams-mėgėjams“, p. 6.

⁶⁹ Papasakojo Genutė Kažėvnikaitė-Knabikienė.

⁷⁰ Amelija Urbienė, *Iš Viekšnių miestelio etnografijos*, p. 90.

⁷¹ Aleksandras Ronkus, *Lietuvos žemės vardynas. Žemės vardai Peiliškių kaimo, Viekšnių valsčiaus, Mažeikių apskrities*, 1938, in: Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus fondai.

ir taip šliauždami ir meldamiesi prašydavo Dievo malonių...⁷² (9 il.). Paminėtina, kad Medinių miške (Telšių r.) kelio vietą, kur einantysis išvysta už šimto metrų esančią apžadų vietą su šventa pušimi (medis šiuo metu sunykęs), ženklina daili koplytėlė eglėje⁷³.

Žvelgiant į šventąsias pušis, į tai, kaip jos buvo puoselėjamos, prižiūrimos ir branginamos, pagrįstai galima teigti, kad kiekvienas šalia jų privalėjo būti ir elgtis kaip bažnyčioje. Beje, padavimuose Kegrių pušis vadinama kitados čia stovėjusios bažnyčios didžiojo altoriaus atrama⁷⁴, sekmadieniais dvyliktą valandą čia būdavo girdėti skambant bažnyčios varpai⁷⁵. Su šia pušimi siejamas visoje Lietuvoje žinomas padavimų motyvas apie tai, kad sukilėliai kunigai miško stovykloje prie medžio, ąžuolo ar pušies, aukojo šventas mišias⁷⁶ (medžio-altoriaus vaizdinys taip pat būdingas vėlesniems pasakojimams apie laisvės kovotojus)⁷⁷.

Viešniškių rūpestis dėl šventos pušies buvo toks pat, kaip dėl altoriaus bažnyčioje ar skulptūros koplytėlės viduje. Nėra didelių skirtumų nė tikinčiųjų apeigose: vienodai bučiuotas Nukryžiuotąsias, kryžius ir pušies kamienas, aukojamos monetos vienodai mestos į dėžutę bažnyčioje ir prie pušies, vienodai keliais eita aplink altorių ir aplink medį:

– Kai žmonės ateidavo prie jos [Kegrių pušies, – V. V.], ar Jums teko matyti, kad keliais eina aplink ją?

– Buvo tokių, kas į bažnyčią ėjo. Buvo iš Ramoniškės, iš Gyvolių ten žmonės, kur ėjo keliais, kuriems reikėjo. Juk kas meldės, poteries kalbėjo, viską kiaurā. Atsistojo, persižegnojo žmogus, žinoma. Taip, kaip ir bažnyčioj. Nu ka supraskit, pats kunigas atvažiavo, nu tai daikts yra⁷⁸.

⁷² Rita Masiulienė, *op. cit.*, p. 245.

⁷³ Žvalgė Vyktas Vaitkevičius 2011 m. gegužės mėn. 20 d.

⁷⁴ J. B. K. „Amžinai žaliuojas „metiežų“ globėjas“, p. 3.

⁷⁵ Papasakojo Morta Berženskytė-Poderienė.

⁷⁶ Vyktas Vaitkevičius, Daiva Vaitkevičienė, *Lietuva: 101 legendinė vieta*, Vilnius: Alma Littera, 2011, p. 270–271; plg.: „Tarp [Santeklių. – Vait.] dvaro kiemo ir miško stovėjo sena, laikoma stebuklinga, pušis su jaugusia į ją koplytėle, susijusia su 1863 metų sukilimu“ (Vanda Sruogienė, „Pamirštoji pionierė“, in: *Vienybė*, 1996-07-05; cit. pagal: Bronislovas Kerys, *Viešnių kraštas: bibliografija ir žinios krašto istorijai*, [DVD], Viešniai, 2010).

⁷⁷ Vieno Lietuvos partizanų bukerio būta netoli nuo Didžiosios Pluogų pušies, žr.: Adomas Riauka, „Ką mena „šventoji“ pušis“, in: *Vienybė*, 1998-04-18 (pagal: Bronislovas Kerys, *Viešnių kraštas*).

⁷⁸ Papasakojo Genutė Kažėvnikaitė-Knabikienė, 83 m., Kegrių k., d. gyv. Viešniuose. Užrašė V. Vaitkevičius 2011 m. birželio 29 d.

9. Jauga, „Prisiminimui!!! Rožančinių pamaldų įvedimo Kairiškių „Apžadų kapeliuose“ 1937 m. spalio 1 d.“. 1938.
Iš leidinio: Bronislovas Kerys, Viešnių kraštas, il. 351

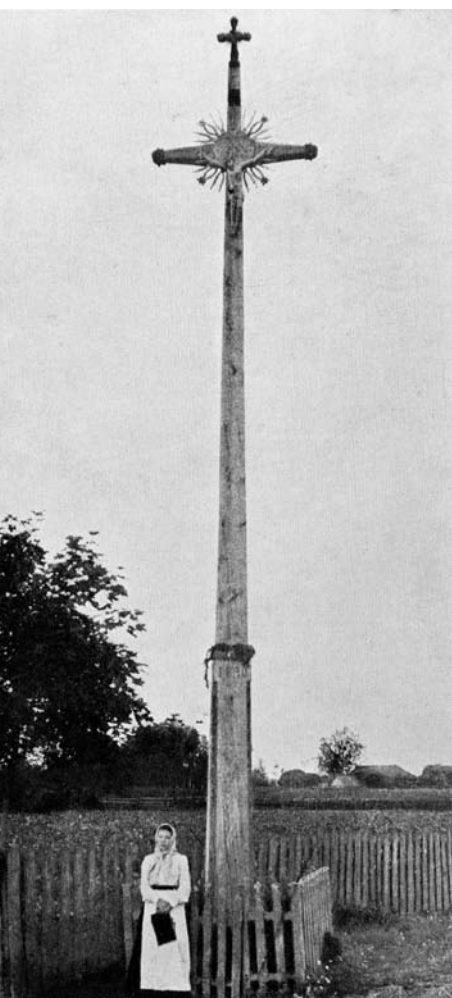
Ši religinį kontekstą papildė faktas, jog apžadėti kryželiai, paveikslėliai, kaspiniai buvo kabinami tiek ant pušų, tiek ant kryžių ir stogastulpių, kitaip vadinamų stoginiais kryžiais⁷⁹. Radus paslėptų pinigų, dalis jų buvo skiriama kryžiui pastatyti arba šventai pušiai aptverti⁸⁰. Peršasi išvada, kad pastaraisiais šimtmečiais viešniškiai, puoselėdami šventas pušis, dalindamiesi su jomis rūpesčiais ir patikėdami troškimus, jose matė... kryžius. Skirtumo tarp šventų pušų ir kryžių dažnai nėra tikinčiųjų jausmuose ir jų prisiminimuose. Antai E. Skabeikienė, pasakodama apie dingusios karvės paieškas ir maldas prie Peiliškių šventos pušies, nejučia ją pavadina kryžiumi:

Šaukam: Škole Škole! Nėr Školės [karvės, – V. V.], i viskas! Žinai, vaikams jau jėzus-marij – praganėm karvę, baisu [...]. Tai mes parbėgom į namus, mamos knygų to šventų išvertėm, radom paveikslėliukų ir prie šventos pušies. Ten visai arti bovo ta šventa pošis.

Ir ten mes nulėkėm, padarėm tuos paveikslėlius, apie to pušį keliās ėdavo žmonės, jei meldavo kokios malonės. Apėjom apie to p u š i (ten skruzdėlių buvo pilna), gruzdes [skruzdes, – V. V.] tas braukam ir einam apie to k r y ž i ū rėdami, ka Dievuli, padėk to

⁷⁹ Svilės miško Kryžių kryžkelė (Kelmės r.), žr. Ilona Burinskaitė, „Stebuklingi Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės“, 1–2 pav.

⁸⁰ Amelija Urbienė, *Iš Viešnių miestelio etnografijos*, p. 89.

10. Kornelija Moncevičiūtė, „Kryž. M-ko Wieksznie w pow. Szawelskim“. Apie 1902. Iš leidinio: Michał Brensztejn, „Kryże i kapliczki żmudzkie“, lent. LVII

*karvį surast [...] žiūrim – mūs ta Škole ain... Tai mes sakēm stebūklas! Va, Dievas padarē stebūklā, ir mūs Dievulis pasigailē*⁸¹ (išretinta straipsnio autoriaus).

Pušis ir kryžius sieja ne vien išorinis panašumas⁸². Šventų pušų tradicija ir kryždirbystė veikė viena kitą – Vieکشniamis būdingi ypatingai aukšti (dešimties ir daugiau metrų) kryžiai. Tą iliustruoja XX a. pradžioje darytos Vieکشnių kryžių nuotraukos⁸³ (10 il.). Anot I. Končiaus, *apie Mažeikius yra sodybose labai aukštų kryžių – kyšo iš sodybų medžių*⁸⁴, *juo aukštesnis kryžius, juo daugiau garbės*⁸⁵.

Šventa pušis galėjo būti nukirsta dviem ypatingais atvejais: kryžiaus arba karsto gamybai. Iš tarpusavy suaugusių Šiurkiškių pušų (Akmenės r.) sau karstus dirbdintis žadėjo šalia esančios sodybos šeimininko tėvai⁸⁶. Galimas daiktas, buvo dar trečia kirtimą pateisinanti priežastis: savo metu Santeklių dvaro savininkė paaukojo Santeklinės miško pušis Vieکشnių bažnyčios statybai (centrinės navos kolonomis)⁸⁷.

⁸¹ Papasakojo Eugenija Skabeikienė. Saugoma LTR fonotekoje, cd. 733, Nr. 31.

⁸² Paminėtina, kad „Perkūnui griaudžiant [...] galima slėptis tik po egle ir pušimi, nes jų šakos auga k r y ž i u m i, ir todėl po jomis negali slėptis velnias“ (Jonas Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, in: *Tautosakos darbai*, Kaunas, t. 3, p. 187 (Nr. 625). Beje, eidami prie Vilniaus Kalvarijų kryžiaus kelio dvyliktosios stoties maldininkai iki šiol būčiuoja „kryžiaus formos pušį“ (Alfonsas Motuzas, *Lietuvos Kalvarijų kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika*: Monografija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003, p. 86).

⁸³ Michał Brensztejn, *op. cit.*, lent. LVI–LVIII.

⁸⁴ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 149–150. Vieno tokio šimtametio kryžiaus stulpą, deja, jau be kryžmos, 2010 m. ekspedicijos metu išvydome laukuose į šiaurės vakarus nuo Svirkančių.

⁸⁵ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 152.

⁸⁶ Papasakojo Zita Šiurkienė, 72 m., Šiurkiškių k. Užrašė V. Vaitkevičius ir P. Šverebas 2010 m. birželio 12 d.

⁸⁷ Papasakojo Bronislovas Kerys.

11. Vacys Milius, „Koplytėlė prie medžio Giriškių miške (Šaukėnų apyl., Kelmės r.)“. 1972. Iš leidinio: Ilona Burinskaitė, „Stebuklingi Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės“, il. 5

12. Ramoniškių Nibros pušis iš vakarų pusės. V. Vaitkevičiaus nuotr., 2010

Saulė pušyje, arba tradicijos ištakų beieškant

Šventų pušų tradicija apima kelių skirtingų tipų religingumą. Pirmasis – tartum barokinis, visuomet nukreiptas į žiūrovus, puošnus ir iškilmingas. Tikintieji užtikrina būtinąją šventvietės tvarką ir rūpinasi jos puošyba. Palaipsniui šventvietės išvaizda tampa panaši į bažnyčios arba nedidelės koplytėlės interjerą (11 il.). Pavyzdžiui, Medinių miško šventvietė (Telšių r.; senoji pušis jau išvirtusi) primena bažnyčią po atviru dangumi: įėjus pro akmenų aptvaro (*zomato*) vartelius, dešinėje stovi akmuo švęstam vandeniui, centre, altoriaus vietoje – dvi koplytėlės⁸⁸. Prie Peiliškių pušies *eidavo žmuonės ne tik iš mūs to kaimo,*

⁸⁸ Žvalgė Vyktas Vaitkevičius 2011 m. gegužės mėn. 20 d.

*ten aplinkinių kaimų sueidavo net keli šimtai. Moterys ateidavo su tautiniais rūbais apsirengusios, vaikus papuošusios, išsisackinę, išsidabinę žmonės, kaip didžiausią... suveina prie tos pušies ir ten giedodavom mes tas mojavas*⁸⁹.

Antrojo tipo religingumas visai kitoks. Daugeliu atvejų tai individuali, Bažnyčios nereglamentuojama, visus socialinius sluoksnius apimanti apžadų tradicija.⁹⁰ Ji labai įvairi ir dažnai nėra nuspėjama. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kunigai skeptiškai žiūrėjo į *apžadines* koplytėles medžiuose. Tokių „atsitiktinių koplytelių“ jie nešventindavo⁹¹. Prieštaravimas čia gali būti dar gilesnis – krikščionybė neturi savojo šventos pušies vaizdinio. Priešingai, Šv. Martynas Turietis (gyveno apie 316–397 m.), krikštydamas pagonis pasižymėjo tuo, jog nukirto prie šventyklos augusią garbinamą pušį... Anot Ados Martinkus, *pušis, dažnai su raganomis siejamas medis, aiškiai neigiamai konotuota*⁹², kas kita yra vėlykinėms verboms naudojamas kadagys (ėglius)⁹³ arba eglė (dažnai tikima, kad ji po savo šakomis priglaudė besislepiančią Mariją su kūdikėliu)⁹⁴.

Pagarba nerodyta Ramoniškės pušiai, vadinamai Nibros pušimi (12 il.). Prie jos kamieno būta nedidelės koplytėlės, tačiau pavadinimas sako, kad čia buvo linksminamasi, rengiami jaunimo vakarėliai (*Per Užgavėnės pas mus bus didžiausias nibras*)⁹⁵.

Vieکشنیų šventųjų pušų tyrimui labai svarbus Kegrių pušies atvejis. Šiandien šio nudžiūvusio ir nupjauto medžio kamienas dūla ant žemės prie senojo kelio iš Užventės (Vieکشنیų) į Kegrius (Gyvolius). Apie Kegrių šventvietę žinoma daug padavimų ir sakmių, publikuotos kelios istorinės nuotraukos⁹⁶. Reikšmingi A. Urbienės prisiminimai apie vaikystę – XX a. trečiajame dešimtmetyje – prie pušies atliktą apeigą:

⁸⁹ Papasakojo Eugenija Skabeikienė. Saugoma LTR fonotekoje, cd. 733, Nr. 32.

⁹⁰ Kartais nurodoma, kad prie Kegrių pušies buvo gydomi ir gyvuliai (J. B. K. „Amžinai žaliuojas „metiežų“ globėjas“, p. 3).

⁹¹ Juzefas Perkovskis, *Žemaičių liaudies meno ornamentas*, p. 81, išn. 13.

⁹² Ada Martinkus, „Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka“ (vertė D. Astramskaitė), in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1995, t. III(X), p. 79.

⁹³ Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 113–116 (2 papildytas leid.).

⁹⁴ Plg. *Lietuvių liaudies sakmės*, t. 1, parengė J. Balys (ser. *Lietuvių tautosaka*. Serija A: Sakmės), Kaunas: A. Smetonos Lituanistikos instituto lietuvių tautosakos archyvas, 1940, p. 71–72.

⁹⁵ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, p. 768.

⁹⁶ Plg. Vyktintas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, p. 276–277.

*Svarsčiusi pasvarsčiusi, galvojusi pergalvojusi ėmiau ir nutariau
maldauti stebuklingąją Kegrinės pušį padėti man mokslus išeiti.*

*Vieną birželio ankstyvą rytą išginiau karves į Kegrinę. Nuvariau
jas į Vilko pelkę, o pati tekinom prie pušies... Apsižvalgiau aplinkui –
nė gyvos dvasios. Klupt ant kelių ir šliaužiu aplink pušį balsu kalbė-
dama:*

Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išeiti!

Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išeiti!

Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išeiti!

*Dar ir trejus poterus sukalbėjau. Meldžiausi rankas sudėjusi,
žvelgdama per šakas į pušies viršūnę. Man atrodė, kad toji malonė
turi iš dangaus nusileisti... Parginusi karves, pasisakiau senolio na-
mams apie savo nuosprendį. Senolis pasakė:*

– Mokykis, žmogumi būsi⁹⁷.

Tik iš pirmo žvilgsnio ši Amelijos apeiga yra naivi ir vaikiš-
ka. Ji buvo atlikta sekant tradicija – ankstyvą rytmetį, niekam
nematant, einant keliais aplink pušį, maldaujant ir tikintis dan-
gaus malonės. Pastaroji akimirka – žvilgsnis į medžio viršūnę
užvertus galvą – įsidėmėtina; jau žinome apie tai, jog Kairiš-
kiuose maldininkai puolė ant kelių tik išvydę Apžadų pušis. Maldaujantys
žvilgsniai į šventąją pušį iš šalies ir iš apačios pabrėžia, kad svarbus pušies si-
luetas ir vainiko forma. Ką Kegrų pušyje (13, 14 il.) matė jos lankytojai?

*Aukštas pušies stiebas užsibaigia plokščiai išsišakojusia viršūne, kuri atrodo kaip
s k r y b ė l ė ant lazdos pamauta⁹⁸.*

*Ana buvo visa tiesiai stambi, dikta į viršų. Tik pati k e p u r e l ė buvo. Nebuvo nei
šakota, nei išvirtus, niekur nieka. Ana buvo tikrai kepurelė tokia plati.⁹⁹*

*Ant viršaus spyglių kuokštai suaugę vienodoj plokštumoj ir vaizduoja apverstą
l ė k š t ė¹⁰⁰. (išretinta straipsnio autoriaus)*

13. Kegrų Apžadų pušis
iš šiaurės pusės.

A. Sidabro nuotr., 1975

⁹⁷ Amelija Lengvenaitė-Urbienė, „Mano vaikystės Vieکشniai: Iš kraštotyrininko užrašų“, in: *Vienybė*, 1987-03-31 (pagal: Bronislovas Kerys, *Vieکشnių kraštas*). Taip pat žr.: Amelija Urbienė, *Iš Vieکشnių miestelio etnografijos*, p. 91; LTR, b. 4722, Nr. 386; Lina Būgienė, „Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieکشnių apylinkių pasakojimus“, in: *Tautosakos darbai*, t. 33, Vilnius, 2007, p. 59–60.

⁹⁸ Balys Buračas, *op. cit.*, p. 82.

⁹⁹ Papasakojo Genutė Kažėvnikaitė-Knabikienė.

¹⁰⁰ J. B. K. „Amžinai žaliuojąs „metiežų“ globėjas“, p. 3.

14. Tirkšlių I pušies laja,
žvelgiant iš apačios.
V. Vaitkevičiaus nuotr., 2011

Aukštai iškelta skrybėlė, kepuraitė, lėkštė – taip lietuvių tautosakos kūrinuose dažnai vadinama Saulė: *Vidury dvaro torielka karo (Saulė)*¹⁰¹. Šis plonytis siūlas, susiejantis pušis su Saule, atveda į baltų (lietuvių ir latvių) mitologijos pasaulį, kuriame Saulės ryšys su spygliuočiais ir konkrečiai su pušimis nekelia abejonių.

Iki šiol daugiausiai baltų mitologijos tyrinėtojų dėmesio sulaukė *Saulės dukros, Saulabroliai*, taip pat *Saulės žirgai, Saulės šuneliai* ir kt.¹⁰² Per pastarąjį dešimtmetį tapo aišku, kad figūratyviai Saulė gali reikšti kaip rožė, kraujas, aukso obuolys, našlaitės ašara¹⁰³. *Saulės krėslas* gali būti kalva (alkakalnis), nendrė, baltas

¹⁰¹ *Lietuvių tautosaka*: Smulkioji tautosaka, Žaidimai ir šokiai, t. 5, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius: Mintis, 1968, p. 450 (Nr. 5365); plg. „Storos pušys, tiesios, be šakų, viršūnėlė, kaip kepurėlė“ (Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, p. 91).

¹⁰² Haralds Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1955, s. 158–167; Marija Gimbutienė, *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 108–111; Pėteris Šmitas, *Latvių mitologija*, iš latvių k. vertė D. Razauskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 29–32; taip pat žr.: *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 12, vyr. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 194–195; Vaira Vīķis-Freibergs, Imants Freibergs, *Saules dainas*, Montreal: Helios, 1988.

¹⁰³ Daiva Vaitkevičienė, *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 36–47, 107–110 ir kt.

15. Žibikų pušis iš šiaurės
pusės, apšviesta vakaro saulės.
V. Vaitkevičiaus nuotr., 2011

akmuo, marių puta, raktažolė pelenėlė (*Primula farinosa*)¹⁰⁴. Svarbus bitkrėslių (*Tanacetum vulgare*) pavadinimas, kurio sinonimai yra *auksažiedė* ir *saulės krės-lai*¹⁰⁵. *Bičiakrėsliu* vadinamos tankiai suaugusios pušies šakelės!¹⁰⁶ Pušies viršūnėje tankiai suaugusios šakos dar gali būti vadinamos *jievariū* (*Gražus pušelės jievarys*)¹⁰⁷.

Lietuvių ir latvių tautosakos kūriniai bei Vieکشنیų šventų pušų pavyzdys rodo, kad be aukščiau išvardintų formų, Saulė gali reikštis kaip pušis arba jos lajos viršutinė dalis (*lėkštė*). Ši sąsaja būdinga kalėdinio ciklo dainoms („Kalėdų rytą didi dyvai darės“)¹⁰⁸, ją byloja daugelis kitų pavyzdžių iš kalbos ir tautosakos:

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 108–109, 146–149; Анатолий Непокупный, „Кресло солнца как название прусского села и стихотворения Я. Райниса (в связи с балтийским фольклором, фито- и оронимиком)“, in: *Балто-славянские исследования*, Москва, 2002, t. 15, p. 251–278.

¹⁰⁵ *Lietuviškas botanikos žodynas*, sudarė Botanikos žodyno komisija, t. 1, Kaunas: Varpas, 1938, p. 341.

¹⁰⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1, p. 42.

¹⁰⁷ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 4, ats. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius: Valst. politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. trūksta puslapio.

¹⁰⁸ *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 20, Kalendorinių apeigų dainos / 1, parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 571–580.

16. Jacynų kapinių pušis
(Gervėčių apyl., Astravo r.)
iš vakarų pusės, apšviesta
vakaro saulės.

V. Vaitkevičiaus nuotr., 2011

*Jau saulaitė buvo nebeaukštai, ant medžių viršūnių, prie vakaro*¹⁰⁹.

*Viršuj medžio ugnė kūrinasi (Saulė)*¹¹⁰ (15 il.).

*Pušis linko, niekieno nelenkiama (Saulė)*¹¹¹.

*Tamsi tamsi ta pušėlė, kur Saulutė naktį miega*¹¹².

*Vakare pušyse dega ugnis. Sako, ten auksas [...] dieną nematyti. O sute-
mus – aukso spindesys. Gal tai koks pasivaidenimas (Увечара агонь гарыць
у соснах. Кажа там золата. Золата, кажа [...] удзень не відацца.
А ўночы бляск золата, ці можа зданя якое здаецца)*¹¹³ (16 il.).

Toks pats išraiškingas ir tyrimui svarbus saulėtekio vaizdavimas:

*Už marių pušį kerta, į langus skiedros terška (Saulė teka)*¹¹³.

Pažymėtina, kad baltų mitologijoje Saulė pati rūpinasi pušų sodinimu:

*To to to, pušele žalioji,
Kas tave sėjo, to to to?
To to to, saulutė sėjo,
Mėnuo ravėjo, to to to*¹¹⁴.

Palyginimui, padavime apie Kegrių pušį sakoma, kad ją augino pats Dievas:

*Sako, ta pušis toj vietoj čia yr, sako, labai įstabi, kad čia yr nuskendusi bažnyčia kažko-
kia [...]. Ta pušis ana buvo Dievo išauginta, va, ne mūsų, ne mūs... ne mes sodinom, ne
mes darėm. Dievas nužudė bažnyčią i tą pušį i tą viet padarė [...].Ka ten buvo bažnyčia
– kalbėjo žmonės senų senovės. Vo ta pušis an tos vietos užaugo*¹¹⁵.

¹⁰⁹ Lietuvių kalbos žodynas, t. 12, p. 192.

¹¹⁰ Lietuvių tautosaka, p. 450 (Nr. 5367).

¹¹¹ Ibid., p. 451 (Nr. 5368).

¹¹² „Tumša tumša tā priedīte, Kur Saulīte nakti gul!“ (cit. pagal: Daiva Vaitkevičienė, „Saulės sodai“, in: *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1, p. 34).

¹¹³ Užrašyta Morkonių k., Astravo r., 2007 m. Neries ekspedicijos metu – LTR b. 7586, Nr. 395.

¹¹⁴ LTR b. 1192, Nr. 636 (cit. pagal: Daiva Vaitkevičienė, „Saulės sodai“, p. 34).

¹¹⁵ Balys Sruoga, *Lietuvių liaudies dainų rinktinė*, Kaunas: Valst. grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 88 (cit. pagal: Daiva Vaitkevičienė, „Saulės sodai“, p. 34).

Saulės ir pušų ryšį sutvirtina ugninė jų prigimtis: po pušies žieve slypi nestoras brazdas, giliau – balana ir šerdis. Balana, ypatingai *dervinuota* balana, iki XIX a. antrosios pusės valstiečių namuose buvo pagrindinis šviesos šaltinis¹¹⁶.

Pušis su Saule taip pat sieja amžina spygliuočių žaluma¹¹⁷ ir baltų mitologijos vaizdiniai apie mirusiųjų pasaulį. Tikėta, kad vėlės anapus keliauja tuo pačiu taku, kuriuo leidžiasi Saulė¹¹⁸. XIX a. antroje pusėje–XX a. užrašyti tikėjimai skaistykla (*čysčių*) lokalizuoja ne vien ugnyje, bet ir vandenyje, akmenyse, medžiuose¹¹⁹, taip pat – pušyse.

Kur miške medžių šakos plakasi viena į kitą ir girgžda, tai tarp plakančios šakų kenčia žmogaus vėlė – gyvas būdamas, jis kaip nors užgavo mišką, kirsdamas ar laužydamas be reikalo šakas; todėl nuolat primenama: „Neužgaulk miško, po mirties vėlė pušyje kabos vienerius metus“¹²⁰.

Visuotinai žinomas *liūdno* pušelės vaizdinys yra glaudžiai susijęs su mirusiais ir laidojimo vietomis¹²¹. Palyginimui, Gervėčių lietuvių saloje prie Mažųjų Jokintonių kapinių augusi pušis verkdamo:

Oi, sako, ana verkia to pušalė. Tį buvo ir cvekų [vinių, – V. V.] pribadzyta par jų, ir piluita [pjauta, – V. V.] buvo, ir kapota, ir, sako, verkia pušalė¹²².

¹¹⁶ Papasakojo Genutė Kaževnikaitė-Knabikienė.

¹¹⁷ *Lietuvių etnografijos bruožai*, p. 249 (Kur nebuvo pušų, naudota beržo balana. – Vait.).

¹¹⁸ „Nu taip, kaip i visos pušys. Su šakelėm, skujelės biro. Atein ruduo, ana [Kegrių pušis. – Vait.] nusireng. Atein, vadinas, laiks, ana vėl rengasi žalia. Ana visad stovėj žalia ir žalia ir žalia. Ana spalvos nekeitė, tik tada jau pradėj iš vienos pusės džiūti, kada parkirto šaknį“ (Papasakojo Genutė Kaževnikaitė-Knabikienė).

Plg.: „Žalia pušis, žalia eglė – suverpsim, išausim, dar čėso gana (Laiko pakaks)“ (*Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės, paruošė J. Lebedys, Vilnius: Valst. grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 171, 203*).

¹¹⁹ Daiva Vaitkevičienė, *Ugnies metaforos*, p. 135–136.

¹²⁰ Jonas Balys, *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, Md.: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981, p. 100–109.

¹²¹ Povilas Višinskis, *op. cit.*, p. 87–88.

¹²² Plg. „Mislijau, kad reiks po pušele atsigulti (mirti) [...]“ (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. 2, vyr. redaktorius J. Balčikonis, Kaunas: Valst. Enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 78).

Saulė taip pat yra *širdies sielvarto ramintoja bei našlaičių globėja*¹²³. Žodžiai *širdyti* (pykti, niršti), *širdperša* (širdies skausmas), *širdulys* (širdies liga) ir ypatin-
gai *širdgėla* (sielvartas, liūdesys)¹²⁴ rodo, kad skausmą, kitaip sakant gėlą, suke-
lia tai, kas diegia, kanda arba duria. Pušų spygliai taip pat dažnai vadinami
adatomis!¹²⁵

Apibendrinimas ir išvados

Apibendrinami rezultatus galime teigti, kad šventos pušys yra pati reikš-
mingiausia Viešųjų senųjų šventviečių tradicijos dalis. Pabrėžtina, jog ši tra-
dicija kai kur dar gyva ir tyrimai ateityje turi būti tęsiami; jų svarba peržengia
Žemaitijos ribas, teikia vertingų duomenų visos Lietuvos ir kaimyninių šalių
šventviečių tyrinėtojams.

Ieškodami atsakymo į klausimą *kodėl* pušys ir *kodėl* jos šventos, priėjome
prie išvados, kad šventų pušų tradicija kyla iš baltų mitologijos pasaulio. Jis tu-
ri Saulės kaip pušies arba Saulės kaip pušies lajos vaizdinį; šis labai artimas
tikėjimui, kad tai Saulės nakvynės vieta – mitinis *Saulės krėslas*: raudoni besilei-
džiančios (*sėdančios*) saulės spinduliai dega pušies vainike, nušviečia vieną kurią
stambią išsišovusią šaką, dvišakį arba trišakį jos kamieno išsišakojimą (*kerkutį*).

Įsigalėjus krikščionybei, šventvietės prie pušų, paprastai esančios miškuo-
se, pavirto šventovėmis po atviru dangumi. Pušys dažnai užėmė altoriaus vie-
tą arba atliko kryžiaus vaidmenį. Nuvirtus seniausiam medžiui, dėmesys buvo
kreipiamas į augantį šalia. Spėjama, kad pušų garbinimas tam tikru mastu vei-
kė kryždirbystės tradiciją: nukirstos šventos pušys buvo naudojamos aukš-
čiausiems kryžiams daryti, bažnyčių statyboje.

Dauguma šventų Viešųjų apylinkių pušų yra apžadų vietos. Jas lanko na-
muose apsižadėję tikintieji ir tie, kurie apsižada kreipdamiesi į pušyse esan-
čius kryželius arba žvelgdami per pušų viršūnes į dangų. Tai svarbi liaudies
religijos dalis, kuri susieja žemaičių prieraišumą senosioms šventvietėms ir be-
sąlyginį jų pasitikėjimą Kristumi, Marija ir šventaisiais.

Apžadai yra kupini tikinčiųjų paslapčių, jų tikėjimo ir vilties. Į medžius ke-
liami arba šalia jų statomi apžadiniai kryžiai, koplytėlės, paveikslai ir rožiniai,
paliekami apžadiniai kaspiniai, akmenėliai ir veidrodėliai, aukojami pinigai,

¹²³ Papasakojo Ona Mielaišaitė-Petravičienė, 81 m., Galčiūnų k., Gervėčių apyl., Astravo
r. Užrašė J. Šlekonytė ir P. Vilkauskaitė 2011 m. rugpjūčio 16 d. Saugoma LTR fonote-
koje, cd. 590, Nr. 43.

¹²⁴ Daiva Vaitkevičienė, „Saulės sodai“, p. 28. Neatmestina, kad su *liūdno* pušelės vaiz-
diniu yra susijęs žmonių dažnai į *apžadines* koplytėles keltas Rūpintojėlis (*Smūtkelis*).

¹²⁵ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 14, vyr. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1986,
p. 848–900. Dėl etimologijos žr. Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka li-
tewskiego*, p. 638–639.

degamos žvakės, merkiamos gėlės. Ši tradicija leidžia maža dalele įsivaizduoti pagarbą ir aukas, kurios iki krikščionybės įvedimo buvo skirtos Saulei. Iki šiol baltų religijos tyrėjai neturėjo jokių duomenų apie tai, jog maldos į Saulę (žadėjimai arba užkalbėjimai) galėjo būti sakomos ir aukos aukojamos šventvietėse. Tyrinėjimų Vieکشniuose rezultatai rodo, kad tokios rūšies šventviečių būta prie senų pušų, pasižyminčių nepaprastu liemens siluetu, lajos forma ir daugeliu kitų ypatingų savybių.

1 lentelė: *Vieکشnių krašte (Mažeikių r. pietrytinėje, Akmenės r. pietvakarinėje ir Telšių r. šiaurinėje dalyje) augančios arba augusios šventos pušys (numeriai atitinka 1 iliustracijos numeraciją).*

	Pavadinimas ir adresas	Geografinės koordinatės	Pastabos
1.	Daubiškių pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Pušis su dviem koplytėlėm. Kitų duomenų nėra (V. Milius, 1951)
2.	Gyvolių I pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)	N56°12'39,3", E22°33'28,6"	Prie tako, vedančio į Gyvolių piliakalnį (V. Vaitkevičius, 2011).
3.	Gyvolių II pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)	N56°12'17,6", E22°33'11,4"	Prie kelio į Gyvolius, atsišakojančio nuo kelio Vieکشniai–Tryškiai (V. Vaitkevičius, 2011)
4.	Gyvolių III pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Prie Grybauskų sodybos, pakeliui į Krolio dvarą. Nupjauta sovietmečiu. (V. Vaitkevičius, 2011)
5.	Kairiškių Apžadų kapeliai (Papilės sen., Akmenės r.)	N56°08'53,5", E22°35'48,8"	Koplytėlės įkeltos į beržą ir keturias pušis. Viduryje esanti seniausia iš jų – nudžiūvusi (V. Vaitkevičius, 2000, 2010)
6.	Kegrių I pušis, vadinama Apžadų pušimi (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)	N56°13'08,0", E22°32'27,4"	XX a. 10 deš. nudžiūvusią pušį išvertė audra; vėliau nupjauta, dūla ant žemės (V. Vaitkevičius, 2000, 2010)
7.	Kegrių II pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)	N56°13'01,0", E22°30'50,4"	Prie kelio Vieکشniai–Tryškiai (V. Vaitkevičius, 2010)
8.	Kegrių III pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Kegrinės miške. Nupjauta XX a. 10 deš. (V. Vaitkevičius, 2011)
9.	Ketūnų pušis (Šerkšnėnų sen., Mažeikių r.)	N56°11'34,4", E22°10'59,2"	Kryžkelėje, prie kelio į Plinkšės atsišakojimo nuo vieškelio Seda–Mažeikiai (V. Vaitkevičius, 2010)
10.	Lėlaičių pušis (Tirkšlių sen., Mažeikių r.)	N56°14'05,7", E22°25'41,9"	Prie kelio Užlieknė–Vieکشniai (V. Vaitkevičius, 2010)
11.	Milių I pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Prie senojo kelio Vieکشniai–Mažeikiai. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
12.	Milių II pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Prie senojo kelio Vieکشniai–Mažeikiai. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
13.	Palnosų pušis (Vieکشnių sen., Mažeikių r.)		Netoli nuo tilto per Ventą. Kitų duomenų nėra (B. Kerys)

14.	Peiliškių pušis, vadinama Šventąja pušimi (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Boruso žemėje. Likimas nežinomas (Lietuvos žemės vardynas, 1935; I. Žilienė, 2006.; V. Vaitkevičius, 2011)
15.	Pievėnų I pušis (Tirkšlių sen., Mažeikių r.)	N56°11'57,7", E22°22'14,5"	Prie kelio Pievėnai–Tirkšliai (V. Vaitkevičius, 2011)
16.	Pievėnų II pušis (Tirkšlių sen., Mažeikių r.)		Prie kelio Pievėnai–Seda. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
17.	Plinkšių pušis (Sedos sen., Mažeikių r.)		Prie kelio Plinkšės–Gadūnavas. Kitų duomenų nėra (J. Perkowskis, 1934)
18.	Pluogų (Maigų miško) I pušis, vadinama Didžiąja pušimi (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°16'15,0", E22°28'57,6"	Į vakarus nuo senojo kelio Viekšniai–Maigai (V. Vaitkevičius, 2011)
19.	Pluogų (Maigų miško) II pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°16'25,8", E22°29'42,1"	Prie senojo kelio Viekšniai–Maigai. Nudžiūvusi, viršūnė nupjauta (V. Vaitkevičius, 2011)
20.	Pluogų (Maigų miško) III pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Prie senojo kelio į Viekšnius. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
21.	Pluogų (Maigų miško) IV pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Prie senojo kelio į Viekšnius. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
22.	Pluogų (Maigų miško) V pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Prie senojo kelio į Viekšnius. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
23.	Ramoniškės pušis, vadinama Nibros pušimi (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°10'16,8", E22°34'52,3"	Prie kelio į Ramoniškę, atsišakojančio nuo vieškelio Viekšniai–Tryškiai (V. Vaitkevičius, 2010)
24.	Rekečių I pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Prie kelio Viekšniai–Sovaičiai. Kitų duomenų nėra (B. Kerys)
25.	Rekečių II pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)		Prie kelio Viekšniai–Sovaičiai. Kitų duomenų nėra (B. Kerys)
26.	Santeklių I pušis, vadinama Santekline pušimi (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°13'29,5", E22°33'27,5"	Prie kelio Gyvoliai–Palnosai (V. Vaitkevičius, 2011)
27.	Santeklių II pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°13'37,9", E22°34'24,8"	Prie kelio Gyvoliai–Palnosai (V. Vaitkevičius, 2011)
28.	Sukančių pušis (Tryškių sen., Telšių r.)	N56°04'39,6", E22°35'11,4"	Prie kelio Viekšniai–Tryškiai (V. Vaitkevičius, 2011)
29.	Šiurkiškių pušys (Papilės sen., Akmenės r.)	N56°09'46,1", E22°36'55,2"	Prie kelio į Purvius, atsišakojančio nuo vieškelio Viekšniai–Tryškiai (V. Vaitkevičius, 2010)
30.	Tirkšlių I pušis (Mažeikių r.)	N56°15'03,4", E22°18'07,3"	Prie kelio Tirkšliai–Balėnos (V. Vaitkevičius, 2010)
31.	Tirkšlių II pušis (Mažeikių r.)		Prie kelio Tirkšliai–Pievėnai. Kitų duomenų nėra (I. Končius, 1937)
32.	Žibikų pušis (Viekšnių sen., Mažeikių r.)	N56°13'57,7", E22°29'34,4"	Prie senojo kelio Viekšniai–Tirkšliai (V. Vaitkevičius, 2011)

NATURE AND CULTURE: THE SACRED PINES OF VIEKŠNIAI

Vykintas Vaitkevičius

Summary

The article is dedicated to the sacred pine trees that grow or used to grow in Viekšniai environs (Mažeikiai, Akmenė, and Telšiai districts). It is the most significant part of the local tradition of ancient sacred sites, which is still alive. The importance of its research transcends the boundaries of Samogitia and provides important data for the researchers of sacred sites of all Lithuania and the neighbouring countries.

The results of field research carried out in 2010–11, as well as the analysis of archival data and publications, shows that the tradition of sacred pines is derived from Baltic (Lithuanian and Latvian) mythology, which has the image of the Sun as a pine tree, or the crown of a pine tree. This image is very close to the belief that a pine tree is a mythical chair, the place where the Sun goes to sleep at night – the red rays of the sun descending (into the chair) glow in the crown of a pine tree, lighting up a branch or a space between the branches.

With the arrival of Christianity, sacred sites near pine trees, usually located in forests, turned into open-air sanctuaries. Pine trees replaced the altar or performed the role of a cross. It is guessed that the worship of pine trees made a certain impact on the tradition of cross crafting; sacred pines were cut down and used to make the highest crosses and in church construction.

The majority of sacred pines in Viekšniai environs were sites where vows used to be taken. They were visited by believers who had already taken vows at home, and those who took vows

while addressing little crosses mounted on pine trees or looking to the sky through the tree tops. It is an important part of folk religion, which relates the attachment of Samogitians to the ancient sacred places with their unconditional faith in Jesus, Mary, and the Christian saints.

Vows were imbued with secrets, faith, and hopes of the believers. Votive crosses, chapels, pictures, and rosaries were mounted on trees or placed next to them, votive ribbons, stones and mirrors were left, candles were burned, and plucked flowers were put in water. This tradition allows us to imagine, at least for a small part, the sacrifices and respect, which was placed on the Sun before Christianity. Until today, the researchers of the Baltic religion do not have any data testifying to the fact that prayers to the Sun were said and sacrifices were made in sacred sites. The results of the research in Viekšniai show that there were some sacred sites of this type at old pine trees with unusual trunks, form of the crown, or many other special qualities.